

РИМСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ТЕКСТ У РОМАНІ ДЕНА БРАУНА «ЯНГОЛИ І ДЕМОНИ»

Тверітінова Тетяна Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0002-7731-2040

Стаття присвячена дослідженню проблеми римського культурного тексту на матеріалі роману Дена Брауна «Янголи і демони». Мета статті – дослідити складові елементи та особливості римського тексту, що репрезентують його культурну ідентичність.

Визначається жанрова специфіка браунівського твору як роману-туристичного путівника, що підтверджується топографізмом, увагою до знакових культурних пам'яток і видатних містян, наявністю своєрідного гіда – фахівця з історії мистецтв і символіки, професора Ленгдона.

У процесі дослідження культурного тексту міста виділяються генетичний, матеріально-культурний і духовно-культурний елементи, які є значущими в просторово-часовому континуумі.

Розглядаються маркери римського тексту, які подаються як name-dropping, нанизання назв визначних сигнатур міста. При визначенні Рима як «вічного міста», що репрезентує всі культурні епохи, увага приділяється добі Відродження і бароко, які представлені іменами Рафаеля, Мікеланджело, Галілея, Берніні та їхніми творчими здобутками, що вписалися в римський культурний простір.

Досліджується екфразис архітектурних і скульптурних пам'яток міста, який передається через їхнє сприйняття Ленгдоном за допомогою внутрішнього, невластивого прямого і прямого мовлення.

Духовна сфера включає міфи, легенди, історичні перекази, що пов'язані з певними локаціями (острів на Тибрі, де відбуваються зіткнення) і персоналіями (агіографічні відомості про святих Терезу і Агнесу). Але головною особистісною персоніфікацією міського топосу є Святий Петро, з яким пов'язана історія, топонімія й архітектура Рима.

Виокремлюється ватиканський дискурс, який включає історико-політичні, архітектурно-топографічні, мистецько-культурні, духовно-культурні, церемоніально-традиційні, релігійно-етичні елементи і посідає в романі чільне місце.

Аналізується детективна складова роману, яка пов'язана з розгадкою римського дорожовказу до таємного храму товариства Ілюмінатів.

Ключові слова: Ден Браун, роман-туристичний путівник, римський культурний текст, сигнатури міста, екфразис, ватиканський дискурс.

Tveritinova Tetiana. Roman cultural text in D. Brown's novel "Angels and Demons"

The article is devoted to the study of the problem of the Roman cultural text based on the material of Dan Brown's novel "Angels and Demons". The purpose of the article is to investigate the constituent elements and features of the Roman text that represent its cultural identity.

The genre specificity of Brown's work is determined as a tourist guide novel, which is confirmed by topography, attention to iconic cultural monuments and prominent citizens, and the presence of a kind of guide – a specialist in art history and symbology, Professor Langdon.

In the process of studying the cultural text of the city, genetic, material-cultural, and spiritual-cultural elements are identified that are significant in the space-time continuum.

The markers of the Roman text, which are presented as name-dropping, stringing together the names of the city prominent signatures, are considered. In defining Rome as the "eternal city" representing all cultural eras, attention is paid to the Renaissance and Baroque eras, which are represented by the names of Raphael, Michelangelo, Galileo, Bernini and their creative achievements that have entered the Roman cultural space.

The ekphrasis of the city architectural and sculptural monuments is explored, which is conveyed through Langdon's perception of them using internal, indirect, and direct speech.

The spiritual sphere includes myths, legends, and historical tales associated with specific locations (an island on the Tiber where healings take place) and personalities, most notably Saint Peter, with whom the history, toponymy, and architecture of Rome are associated.

The Vatican discourse is highlighted, which includes historical-political, architectural-topographic, artistic-cultural, spiritual-cultural, ceremonial-traditional, religious-ethical elements and occupies a prominent place in the novel.

The detective component of the novel is analyzed, which is related to the solution of the Roman signpost to the secret temple of the Illuminati society.

Key words: Dan Brown, travel guide novel, Roman cultural text, city signatures, ekphrasis, Vatican discourse.

Вступ. Творчість сучасного американського письменника Дена Брауна викликає широку полеміку в літературно-критичних колах. У центрі уваги дослідни-

ків – історизм, проблематика, символіка та жанровий синкретизм його романів (О. Бесараб, Б. Ерман, Т. Старостенко, Р. Девіс, Б. Бауерс, Г.У. Еріксон, Г. Тейлор

та ін.). Науковці виділяють ознаки конспірологічного детективу (Т. Амірян), роману-андрогіну (А. Балод, О. Бесараб), трилеру (Д. Бренон), інтелектуального трилеру (О. Черник), “detective-mystery thriller” (Т. Грей), синтезу бойовика, пригодницького роману та “mystery book” (Д. Бернштейн) тощо [3].

Втім, на нашу думку, жанровий спектр романістики Д. Брауна можна доповнити ще одним різновидом – романом-туристичним путівником. Це підтверджується докладним топографізмом творів письменника, описом місцевих культурних пам’яток і наявністю своєрідного гіда – професора Гарвардського університету, фахівця з історії мистецтв і символіки Роберта Ленгдона, який по ходу розв’язання складних конспірологічних загадок надає вичерпну інформацію про культурні цінності минулих епох.

Події в романах Д. Брауна відбуваються в відомих містах Європи, Азії й Америки, які репрезентуються як носії духовної культури і генератори історико-культурної інформації. В такому разі автором вибудовується культурний текст того чи іншого міста, дослідження якого нам видається цікавим і перспективним.

Матеріали та методи. Мета статті – на матеріалі роману Д. Брауна «Янголи і демони» дослідити складові елементи та особливості римського тексту, що репрезентують його культурну ідентичність. В роботі застосовані культурологічний, культурно-історичний, історико-літературний та герменевтичний методи.

Результати. У романі «Янголи і демони» (2000) – першому з браунівської ленгдоніани – переважно всі події відбуваються в Римі, що надає можливість репрезентувати в творі римський культурний текст.

Поняття «культурний текст» зазвичай розглядають в літературознавчому, культурологічному та семіотичному аспектах. Відштовхуючись від кантівського визначення «світ як текст», дослідники вивчають це поняття в межах феноменологічного підходу (Е. Гусерль, Е. Левінас, М. Мерло-Понті та ін.), як складного семіотичного цілого (М. Бахтін, Ю. Лотман та ін.), як процес осмислення і трансляції сукупності реалій культури (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер та ін.), як синтез традицій семіотики, герменевтики й філософії (У. Еко). Культурний текст – це складний, багаторівневий і багатовекторний простір, у якому можна виділити історико-культурну, матеріальну, духовну, соціально-комунікативну складові, що є значущими в просторово-часовому континуумі.

Римський текст вважається одним із найдавніших і міфологізованих міських текстів світової культури. Дослідження римського тексту науковцями (Р. Джуліані, К. Соліветті, С. Фокіна, Т. Владімірова, А. Рилова, І. Банах та ін.) переважно були спрямовані на визначення ролі міста в розвитку цивілізації та вивчення римського інтерпретаційного коду в творчості європейських письменників. При цьому, як зазначає Д. Вольфрейс, місту при його зануренні в культурний та історичний контекст були властиві динамічні зміни, що роблять його текстотворчим простором [5].

Для Ленгдона, фахівця з історії мистецтв, Рим – це осередок давньої історії та культурних пам’яток: «Рим... *caput mundi*, де колись правив Цезар і де розіп’яли святого Петра. Колиска сучасної цивілізації» [6]. Римський культурний текст у романі Д. Брауна подається як своєрідний *name-dropping*, нанизування назв історичних, культових пам’яток та імен знаменитих містян. Римський форум – «серце дохристиянського Рима» [6]; Колізей – «величезний символ розквіту людської культури й цивілізації» [6]; собор Святого Петра – «велетенський храм, ...прикрашений сто сорока статуями святих, мучеників і янголів» [6]; площа святого Петра – «благословенний відкритий простір... з чотирма концентричними арками і двомастами вісімдесятьма чотирма колонами... Архітектурний задум, призначений ще більше підкреслити його велич» [6]; Пантеон – «найстаріша католицька церква в Римі», «храм усіх богів», назва якого «походить від назви релігії – пантеїзму» [6]; замок Святого Янгола, церкви Санта-Марія дель Пополо, Санта-Марія делла Вітторія, старовинні вулиці і площі з фонтанами й обелісками.

Рим не випадково називають «вічним містом». Його часопросторовий код репрезентує всі культурні епохи – від античних пам’яток до сучасних будівель, що відзначилося в архітектурі, різьбярстві і, звичайно, в знакових іменах. Якщо споруди доби Античності (Форум, Колізей) представлені у вигляді руїн, «що дивом уціліли посеред галасливого мегаполіса» [6] і подаються як відомі сигнатури міста світової римляни, то більша увага письменника зосереджується на здобутках часів Ренесансу і бароко. В романі згадуються імена митців Високого Відродження – Мікеланджело Буонаротті і Рафаеля Санті та їхні архітектурні пам’ятки. З творчістю Мікеланджело пов’язано будівництво собору Святого Петра, принаймні проєктування грандіозного куполу, центрального простору та колон. Архітектурним творінням Рафаеля є каплиця Кіджі, заможного римлянина, покровителя мистецтв і науки, що була розміщена в церкві Санта-Марія дель Пополо.

Щодо представників доби бароко, то це, насамперед, Галілео Галілей, математик і астроном, який за підтримку геліоцентричної системи світу Коперника зазнав переслідування католицької церкви. Інша знакова постать цієї доби – скульптор і архітектор Джан Лоренцо Берніні, якого ще за життя вважали «найвизначнішим фахівцем у галузі мистецтва» [6]. Д. Браун звертає увагу на такі його роботи, як скульптурні композиції «Аввакум і янгол», «Екстаз святої Терези», площа Святого Петра з мармуровим барельєфом «Західний вітер» (або «Дихання Бога»), фонтан Чотирьох Річок на площі Навона, міст з дванадцятьма посланцями небес на шляху до замку Святого Янгола.

Д. Браун доповнює оповідь у романі «текстом про мистецтво», екфразисом, сутністю якого є відтворення одного мистецтва засобами іншого. Як зазначає Ю. Ковалів, «поняття екфразис – інтерсеміотичне розкриття засобами літератури ідейно-естетичного змісту творів малярства, скульптури, архітектури, музики та інших мистецтв» [2, с. 325]. Відповідно визначають живопис-

ний, музичний, архітектурний, урбаністичний, міфологічний види екфразису. І. Раєвські відносить екфразис до різновиду інтермедіальних відносин – інтермедіальних референцій, тобто посилань в літературному тексті до інших видів мистецтва (технічних особливостей чи конкретних творів [4]. По суті це «репрезентація репрезентації», тому що надається інформація про невербальний твір мистецтва і реципієнта, який його сприймає.

Культові споруди в романі – Пантеон, собор Святого Петра, церкви Санта-Марія дель Пополо, Санта-Марія делла Вітторія, замок Святого Янгола – подаються як твори незображального мистецтва (архітектура, інтер'єр), так і зображального (опис арки Порто дель Пополо з масонською символікою, піраміди з медальйонами, розпис інтер'єру в каплиці Кіджі, скульптурні композиції Берніні, мозаїчний малюнок «смерті в польоті» на кришці осуарія – «діри демона», мармуровий барельєф «Західний вітер» на площі Святого Петра тощо). Екфразис творів мистецтва передається переважно через їхнє сприйняття Ленгдоном за допомогою невластивого прямого мовлення (оповідь від третьої особи), внутрішнього (виділено курсивом) і прямого мовлення (через діалоги). «Ленгдон не міг відвести погляду від пірамід. *Що роблять піраміди в християнській каплиці?*... Вони його так вразили, що цієї скульптури він навіть не помітив. У глибокій ніші ховалися дві постаті на зріст людини. Трохи наблизившись, він безпомилково впізнав почерк Берніні – напруженість художньої композиції, витончені обличчя й плавні складки одягу – і все це з найкращого білого мармуру... Він захоплено дивився на два обличчя, і йому перехопило подих. – Хто це? – запитала Вітторія... Ленгдон був зачарований. «Аввакум і янгол», – ледь чути відповів він» [6].

Римський культурний текст у романі Д. Брауна доповнюється такими елементами духовної сфери, як міфи, легенди, історичні перекази, що пов'язані з певними локаціями (як, наприклад, острів на Тибрі, де відбуваються чудесні зцілення) і персоналіями (агіографічні відомості про святих Терезу й Агнесу). Але головною особистісною персоніфікацією міського топосу є, беззаперечно, Святий Петро, *Genius loci* Рима: з ним пов'язані історія (перший єпископ міста), спірітуалізація (церква – престол Святого Петра – наділяється особливою сакральністю), топонімія й архітектура (площа, головний собор). Рим сприймається як *Città di Dio*, святе місто завдяки розміщенню Ватикану, анклаву в західній частині італійської столиці.

Ватиканський дискурс, який посідає в романі Д. Брауна чільне місце, включає в себе:

- *історико-політичні відомості* (найменша держава в світі, резиденція Папи Римського, центр Римо-католицької церкви; історія елітної швейцарської гвардії – одвічних вартових Ватикану);

- *архітектурно-топографічні* («Папський палац – це комплекс будівель, розташованих поблизу Сікстинської капели в північно-східній частині міста Ватикан» [6]; «Розкішна резиденція Папи у стилі бароко» [6], сади – «серце міста Ватикан» [6], будинки адміністрації,

друкарні, радіо, музею, архівів із дороговказами. «Найбільший скарб – архітектурні споруди – Сікстинська капела, собор Святого Петра, славновісні спіральні сходи роботи Браманте, що ведуть до Museo Vaticano» [6];

- *мистецько-культурні* (у музеї Ватикану «найбільша у світі колекція мистецтва... в тисяча чотирьохсот семи залах зберігається понад шістьдесят тисяч безцінних шедеврів – Мікеланджело, да Вінчі, Боттічеллі...» [6]. Опис інтер'єру холу і кабінету Папи Римського, прикрашених бюстами, гобеленами, фрізами, кольоровими фресками; опис фрески Мікеланджело «Страшний суд» у Сікстинській капелі);

- *духовно-культурні* (підпорядкованість вшануванню Святого Петра, чия «найсвятіша із могил знаходиться під центральною банею собору» [6]; таке ж шанобливе ставлення до Папи Римського, наступника Святого Петра і «найсвятішої людини в усьому християнському світі» [6]; опис священних ватиканських гротів під собором, де ховали померлих Пап);

- *церемоніально-традиційні* (ритуал проведення конклаву, «суть якого полягає в тому, що всі сто шістьдесят п'ять кардиналів – найвпливовіші люди у християнському світі – збираються у Ватикані, щоб обрати нового Папу» [6]; обрання головного виборця – присутнього на конклаві розпорядника, який має бути обізнаний з «усіма тонкощами таємного ритуалу, щоб забезпечити належне проведення виборів» [6]);

- *релігійно-етичні* (висловлення героїв: «Папа розривається між двома світами... світом земним і світом небесним. Він застерігав: та Церква, що ігноруватиме земну дійсність, не виживе й не зможе втішатися світом небесним» [6]; «Закони Ватикану існують, щоб захищати цю Церкву» [6]; «У боротьбі за папський престол важить свята трійця – консервативність, консервативність і ще раз консервативність» [6] (курсив мій. – Т.Т.).

Детективна складова в романі Д. Брауна – розслідування вбивства священника-науковця і пошуки небезпечної речовини, яка загрожує Ватикану, занурює героїв в павутиння хитросплетених інтриг і честолюбних змов. Як зазначають Н. Гура і О. Бойко, в основі сюжету романів Д. Брауна – «таємниця світового масштабу, високий статус якої підтримують таємні товариства та серйозні наукові установи»; пошуки розгадки цієї таємниці «відбуваються у формі пригод (квесту) з великою кількістю додаткових завдань на широкому історико-культурному, релігійно-політичному та науково-дослідницькому тлі» [1, с. 24].

У романі «Янголи і демони» детективний сюжет поступово перетворюється на інтелектуальний квест – пошуки представників давнього таємничого братства «Ілюмінатів», які заявили про свою причетність до вбивства вченого, викрадення чотирьох кардиналів і організації вибуху в Ватикані під час конклаву. Історія ілюмінатів (просвітлених) сягає XVI століття, коли прогресисти, передові вчені й митці, зазнавши переслідування Ватикану, були змушені влаштувати в Римі місце для таємних зустрічей.

У ватиканському архіві в манускрипті “*Diagramma della Verita*” одного з найвідоміших ілюмінатів Галілея Ленгдон знаходить ключ для визначення місця цього храму: «Земний гріб Санті, демона діра, – Звідтілі стихіям тайним вже пора Крізь Рим сюди прокласти світла путь. Хай янголи у пошуку ведуть!» [6]. Таємний ланцюжок вказівників, замаскованих під релігійні скульптури, спрямовував ілюмінатів до місця зборів: «якщо... знаходив першу церкву із символом Землі, то міг іти далі до Повітря, тоді до Вогню, до Води і, нарешті, до храму Просвітлення» [6].

Англійський історик С. Кокс в книзі «Янголи, демони й ілюмінати» висловлює сумнів як щодо існування організації ілюмінатів, так і причетності до неї Галілея [7]. Дослідник зазначає, що в науковій спадщині вченого не було виявлено рукопису “*Diagramma Della Verita*” з чотиривіршем Мільтона, хоча особисті контакти між поетом і вченим не заперечує. Топографія розміщення зазначених чотирьох сакральних дороговказів у романі також не збігається з картою міста, яку додає С. Кокс до свого дослідження. Втім історик відзначає заслугу письменника в тому, що він відтворив

достовірно художній вигляд Вічного міста, описав творіння великого скульптора й архітектора Берніні, який залишив після себе безліч чудових творів мистецтва й архітектури [7].

Висновки. Таким чином, визначення жанру твору Д. Брауна «Янголи і демони» як роману-туристичного довідника дозволяє виокремити міський культурний текст. Рим, в якому переважно відбуваються події, постає як носій духовної та історико-культурної інформації. Визначаючи відомі сигнатури світової римляни, письменник зосереджує увагу на «іншому місті», яке представлено іменами видатних митців та здобутками архітектури і різьбярства. Опис культурних об’єктів та інтер’єрів церков налаштовує на міжкультурний діалог між архітектурними творами і літературним текстом. Д. Браун художньо представляє Рим як «вічне місто», яке репрезентує всі культурні періоди, і як «святе місто» завдяки наявності на території Рима Ватикану, центру католицької церкви. Ватиканський дискурс, який посідає в романі чільне місце, налаштовує на сакралізацію Рима, підкреслюючи його культурну ідентичність й унікальність.

Література:

1. Гура Н. П., Бойко О. К. Жанрова своєрідність циклу романів про професора Ленгдона. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2014. Вип. 10. С. 21-27.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
3. Черник О. О. Романи Дена Брауна: жанр та концептосфера. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія*. Т. 19. № 1. 2016. С. 146-154.
4. Rajewsky I.O. Intermediality, intertextuality, and remediation: A literary perspective on intermediality. *Intermédialités: Histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques*. Montréal. 2005. № 6. P. 43–64.
5. Wolfreys J. Writing London: the trace of the urban text from Blake to Dickens. London: Macmillan Press, 1998. 249 p.
6. Браун Д. Янголи і демони. URL: <https://uabooks.net/211-yangoly-i-demony.html> (дата звернення 26.07.2025).
7. Cox S. Illuminating Angels and Demons: The Unauthorized Guide to the Facts behind the Fiction. New York, Barnes & Noble. 2004. URL: <https://cdn.bookey.app/files/pdf/book/en/illuminating-angels-and-demons-.pdf> (дата звернення 30.07.2025).

References:

1. Hura, N. P., Boiko, O. K. (2014). Zhanrova svoieridnist tsyklu romaniv pro profesora Lengdona [Genre uniqueness of the cycle of novels about Professor Langdon]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology*, Vol. 10, 21-27 [in Ukrainian].
2. Kovaliv, Yu. I. (Eds.), (2007). Literaturoznachna entsyklopediia [Literary Encyclopedia]. VTs “Akademiia”. (Vols. 1-2; Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
3. Chernyk, O. O. (2016). Romany Dena Brauna: zhanr ta kontseptosfera [Dan Brown's novels: genre and conceptual sphere]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series: Philology*, Vol. 19, 1, 146-154 [in Ukrainian].
4. Rajewsky, I. O. (2005). Intermediality, intertextuality, and remediation: A literary perspective on intermediality. *Intermédialités: Histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques*. Montréal. Vol. 6, 43–64 [in English].
5. Wolfreys, J. (1998). Writing London: the trace of the urban text from Blake to Dickens. London: Macmillan Press. [in English].
6. Braun, D. (2000). Yanholi i demony [Angels and demons]. URL: <https://uabooks.net/211-yangoly-i-demony.html> (Last accessed: 26.07.2025) [[in Ukrainian].
7. Cox, S. (2004). Illuminating Angels and Demons: The Unauthorized Guide to the Facts behind the Fiction. New York. Barnes & Noble. URL: <https://cdn.bookey.app/files/pdf/book/en/illuminating-angels-and-demons-.pdf> (Last accessed: 30.07.2025) [in English].

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025

Дата публікації: 03.11.2025